

УДК 327

ДИПЛОМАТИЧНА ЕЛІТА ТА ТЕОРІЯ ОБРАНІСТІ: ВИТОКИ ПОЛІТОГЕМНОСТІ ТА СТРАТАГЕМНОСТІ «ГЕОМЕТРИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ» АЛЬЯНСІВ

Костира І.О., Дікарев О.І.

Київський національний університет культури і мистецтв

Формування дипломатичного корпусу на основі ідеї європейської цільності завершилось спробою світової політики через нову «геометрію» альянсів у 1755–56 рр. Виникла можливість трансформації монархічного в республіканський лад в ході політичних процесів в тому числі революційних. Ідеологічний вимір змін складала ліберальна, консервативна та комуністична думка. Еліта сприйняла консервативні погляди, що зберегло баланс сил пентархії і нерівність держав. Подальші колоніальні війни спричинили нові соціальні потрясіння.
Ключові слова: «геометрія» дипломатії, міжнародні відносини, міжнародні договори.

Авторську гіпотезу складає припущення генези дипломатичної еліти в тріалітеті витоків інструментарію управління соціумом (стратегемність – ефективність – політогемність) в контексті метафори «дипломатичної революції». З допомогою історіологічного методу прояснюється: а) як принципово було інституалізовано дипломатію як інструмент міжнародних відносин та основи міжнародного права; б) яким є внутрішній механізм саморозвитку феноменів революції та дипломатії; в) якою є система взаємозв'язків досліджуваних феноменів альянсів?

Постановка проблеми. Винесена в підзаголовок проблема – «теорія обраності» – вимагає попередніх пояснень методологічного характеру. А саме, теорія обраності має витоків в ідеях суспільної і особистої досконалості (Л.С. Франк, Н.О. Лоський). Нинішні прихильники використовують релігійно-етичні вчення мудреців Будди, Конфуція, Піфагора. Модель «духовної досконалості» лягла в основу антропологічного напрямку в елітології античних авторів (Геракліт, Сократ, Демокрит, Платон, Аристотель). Таким чином були напрацьовані принципи соціальної елітології (елітоперсоналізм, елітоцид Платона (Держава, 494а)). Саме Платон висунув ідею моделі, зразка. Божественний платонівський деміург постійно дивиться на незмінно суще і бере його в якості прототипу при створенні ідеї і властивостей речей (*idea kai dunamis*; Платон, «Тімей»,

28а, так що у нього все необхідно виходить прекрасним. Точно так само діє і державний муж: беручи за зразок великого Майстра, він спрямовує погляд на вічне і тотожне і прагне внести в звичаї і звички собі подібних те, що бачить в височині «Держава», VI, 500 с). Осць чому творець держави діє точно так же, як майстер-деміург: складаючи хорошии план політичного устрою, він має перед собою якийсь «божественний зразок» і намагається ретельно відтворити його («Горгій», 504 d). Тут, як зазначає французький філософ Ф. Жюльєн [1], тут виникає питання політичного: якщо успішне володіння технологією моделювання дозволяє людині підпорядкувати собі природу, то чи не можна поширити цю технологію і на область управління людськими відносинами? Аристотель вперше визнає той факт, що в основі ефективності технічних винаходів лежить обов'язкове вивчення «речей» реального світу, освоєння їх у строгих термінах науки, тоді як людську поведінку по суті своїй невизначена. Позиція Аристотеля підкріплюється виділенням «розважливого» і «спритного» (*deinos*). Причому спритність розглядається як здатність комбінувати найефективніші засоби, не піклуючись про якість мети, тоді як у разі розважливості мета є наріжним каменем. Як етичний варіант спритності, розсудливості зберігає одну і ту ж спрямованість – на добро, сама ж спритність завжди прагне ухилитися в бік, знайти обхідний маневр.

древній китайській стратегія будується також на обхідному маневрі. В древній китайській стратегії існують два основних поняття, тісно пов'язаних між собою: з одного боку, це ситуація або конфігурація (сін) в тому вигляді, як вона актуалізації та знаходить форму у нас на очах; з іншого боку, це як би реакція на дію, потенціал (ше), вписаний в ситуацію: його ми можемо змусити працювати на нас. В платонізмі та конфуціанстві («Лунь юй», IV, 10) досліджуються спільні риси війни й дипломатії. Але проблема їх взаємодії, механізмів переходів настроїв еліти в цих контекстах вимагає дослідження.

Аналіз актуальних досліджень. Архетипи політичної поведінки еліти досліджував І.О. Ісаєв [2, с. 4]. «Politica Hermetica» європейської політико-правової думки згідно його концепції має витoki в містиці та таємних вченнях. Розуміння таємного змісту символів традиційних політико-правових інститутів має привести до виявлення архаїчних основ, архетипу влади й права, оскільки її основи й нині визначають механізм формування й функціонування реальної політики. І.О. Ісаєв у своєму дослідженні використовує ідеї М. Гайдеггера, М. Бубера, О. Шпенглера, І. Хейзінгі, В. Віндельбанда, О.Ф. Лосева, К.Г. Юнга, що забезпечило створення ефективного методологічного синтезу. Архетипи – це не просто коріння людської культури, це й своєрідний фундамент сучасності. Архаїчні політико-правові відносини, цінності й інститути ніколи не зникають безслідно: з часом вони переходять із суспільної свідомості в колективне несвідоме. Тоді вже незримо, проте активно впливають на сучасну суспільно – політичну діяльність. Влада, згідно з давнім уявленням, визріває з хаосу й прямує до гармонії. Ісаєв підводить читача до думки, що сприйняття влади як ієрархічної структури обумовлено архетипами метафізики, й такі поняття, як «бюрократична ієрархія», принцип «гілок влади», являють собою лише трансформацію архаїки. Дослідник Х.Г. Кріл [3] зазначає, що в середині XVII ст. було покладено початок взаємодії Заходу та Сходу, двох сильних світових цивілізацій, які раніше протягом тисячоліть розвивалися практично автономно. Це був час, коли сторони збирали інформацію один про одного і намагалися на цій основі виробити мову дипломатичного поведінки і взаємодії. Нові відомості про Китай прийшли в Європу саме в той час, коли вони могли здобути найбільший ефект. Поштовх цьому процесу було поставлено правлячою елітою. Ще XII-XIII ст. еліта Сіцилійського Королівства намагалася побудувати систему високо централізованих державного управління, використовуючи в Китаї та на практиці використати деякі китайські стратегіми в дипломатії. Фрідріх Вільгельм (1620-1688) також заклав основи пруського бюрократичної держави на основі інтересу до Китаю і плекав надію встановити прямих взаємовідносини з цієї країною. Його нащадки у XVII-XVIII ст. розвинули цей досвід. Конфуцій став священним покровителем Просвітництва. Матеріали європейських мандрівників, торговців, місіонерів (переважно – єзуїтів) вплинули на формування політогемного «міфу» про Китай, як екзотичну і ідеальну державу. Відразу необхідно зауважити, що дискурс «політогемного»/«політичного» – стратегі-

чного/стратагемного – ефективного» йде нині. Він ведеться в контексті дисенсусної та консенсусної моделей демократії такими вченими як: Х. Арендт, М. Діц, М. Джей, Ш. Муфт, Т.О. Олексієва, Ж. Рансер, Ю. Хабермас, К. Шмітт, Е. Філіпс. Проблема політичної онтології присвячено роботи теоретиків Дж. Баталер, Ж. Деррида, Т. Мітчел, Ю. Хабермас, М. Фуко. Основне проблематика в цій парадигмі стосується трактування можливостей політики. Увага теоретиків дисенсусної моделі демократії Шмітта, Рансера зосереджено на контексті подій, коли здійснення політики може бути «неможливим». Таким чином формується уявлення про суб'єкт політичних відносин як про актора здатного приймати надзвичайні рішення. Особливістю агоністичної моделі Ш. Муффа полягає в уникненні крайнощів в протистояннях. Дослідник Мартін Джей [4] виділяє ряд версій політичного: (1) політичне як війна (антагонізм); (2) дипломатія (агонізм), приватна угода, пакти чи контракти, укладені на основі довіри й взаємної вигоди (контракціонізм); (3) патріархальна сім'я чи корабель, що має потребу в капітані (платонізм); (4) релігійна жертвеність в боротьбі за суспільне благо (республіканізм); (5) політичне як естетичне. М. Джей вважає, що для представників контрактіонізму політика починається з угоди, досягнутої в процесі комунікації. Така модель має дві форми рефлексії: класичний (Т-Гоббс, Дж. Локк, І. Кант, Ж.-Ж. Руссо) й некласичну Дж. Роулз, Р. Дворкін). Спільним у варіантах теорії суспільного договору є твердження про існування особливої етики західних суспільств, створеної на основі морального принципу «для всіх», що має певну юридичну силу. Політичне як правління мудрих розвиває класичну античну політичну традицію і розглядає людей в якості політичних, іманентно комунітарних особистостей. Анти-платоновський ідеал представляє політичне як республіканізм і можливість для будь-якого громадянина управляти державою.

Мета статті. Основу регулювання силових взаємовідносин склало міжнародне право, розвинутого Гуго Гроцієм. Політичні передумови «війн проти всіх» дослідив англійський філософ Гоббс. Гоббс встановив, що домовленості втрачають силу тоді, коли у людей виникає страх. Спіноза зневірившись в можливості додержання домовленостей, висунув принцип *clausula rebus sic stantibus*. Тобто виправдав пошуки правовірних відмов від виконання угод чи окремих постанов. Всі ці пошуки відображують пошуки раціоналізації політичного в еліті. Подалі необхідно розглянути динаміку взаємовідносин Західної та Східної еліптичної думки і витoki протиріч. Зокрема, в праці «Монадологія» (1714) Г.В. Лейбніц трактує гармонію як єдність варіативності та погодженості. Моделлю влади виступає суспільний діалог і відповідно дипломатія стає не тільки інструментом погодження владних інтересів, але й самою владою. Цей концепт Лейбніца гармонізував погляди багатьох вчених і політиків. Серед них були філософ Х. Вольф, австрійський дипломат Кауніц, Петро І. Венцель (Венцеслав) Антон Кауніц (Wenzel Anton Kaunitz) ввійшов в історію як автор «дипломатичної революції» 1755-56 рр. «Політичне як війна», «політичне як дипломатія,

приватна угода, пакти чи контракти, укладені на основі довіри й взаємної вигоди» В. Кауниц перетворив з «геометрію» альянсів. Як прибічник картезіанства (Р. Декарта, Г.В. Лейбніца, Х. Вольфа) він впроваджував математичний підхід в планування політичного процесу. Пізніше англійський історик Р.Н. Бейн назвав «геометрію дипломатії» В. Кауница шедевром політичного передбачення й дипломатичної проникності [5]. В. Кауниц знав, що в часи Тридцятилітньої війни 1618-1648 років Франція була слабкішою від Іспанії у військовому плані, в частині розвідки поступалася голландцям. Ришельє хотів почати свою діяльність з внутрішньої консолідації держави, але йому довелося перші півтора два роки займатися справами міжнародними. І лише потім повернутися до того, що він вважав основою всього, – створення сильної держави. Уряд з надзвичайною підозрілістю і жорстокістю придушував будь-яку спробу протистояти йому, оголошуючи такі спроби «змовою». Ришельє розкрив антидержавну змову герцогині де Шеврет, Анни Австрійської. Їм довелося давати принизливі свідчення на одному із засідань Ради. Було намічено ряд реформ щодо скорочення державних витрат (реформу армії, скасування деяких посад, скорочення витрат двору), перетворення Франції в морську державу, реорганізацію системи освіти, Ришельє переконав Людовика XIII запровадити ведення дипломатичних справ виходячи з національних інтересів, скликати асамблею нотаблів (представників від трьох станів – духовенства, дворянства, і від третього стану (чиновництва і делегатів від декількох великих міст)). Французі завдяки кардиналу Ришельє отримали нову «розумову технологію», розроблену Рене Декартом. Тоді було продемонстровано можливості гуманітарних технологій Декарта, який пішов далі ряду середньовічних мислителів. А саме: ідеї арабського філософа Аль Газелі, який, критикуючи з точки зору номіналізму реалістично мислячих Аль-Фарабі, Ібн-Сіну і інших своїх сучасників, стверджував, що для всемогутнього Бога не потрібні ніякі ідеї та універсалії, за допомогою яких він управляв би світом. Бог всемогутній, тому Він керує світом безпосередньо, і настільки всемогутній, що може творити цей світ щораз заново. Декарт стверджує, що немає ніякого руху, немає причинно-наслідкових зв'язків – є щомоментне, щосекундне творіння світу Богом. А ми спостерігаємо цей світ як рух, що має деякі причини і наслідки. Скрізь існує протяжність і мислення. Декарт вивів свій знаменитий закон збереження кількості руху (закон збереження імпульсу). Правда, згодом Лейбніц буде критикувати Декарта, стверджуючи, що потрібно говорити не про закон збереження кількості руху, а про закон збереження енергії. Якщо вже говорити про Бога як про первісний поштовх, то потрібно говорити про Нього як про Суть, що дала деяку кількість енергії. Але, як ми знаємо, у фізиці існує і закон збереження кількості руху, відкритий Декартом, і закон збереження енергії, відкритий Лейбніцем. Монада Лейбніца отримала вигляд алгебраїчної формули або китайської стратагеми [6-8]. В. Кауниц як і його університетський вчитель Х. Вольф знали про захоплення Лейбніца ідеями Китаю та його праці. Саме тому

В. Кауниц успішно застосував ці знання під час підписання Ахенського миру 1748 р. Уряд Мрії-Терезії звернув увагу на його дипломатичний талант і позитивно сприйняв політичний проект В. Кауница. Він запропонував союз з Францією проти Пруссії. Габсбурги в особі Мрії-Терезії довіряли В. Кауницю і після повернення його у 1753 р., в Австрію з Парижу де він перебував з дипломатичною місією його призначили канцлером. У Парижі він спостерігав за специфікою французького політичного процесу і познайомився з графом де Сен-Жерменом, маркізою де Помпадур, герцогом Шуазельським, Людовиком XV, Робертом Клайвом бароном де Плеси (засновником англійської могутності в Індії), Казановою. На посаді канцлером він захищав інтереси Габсбургів майже сорок років (1753-1792). Габсбурги з 1438 р. мали спадкові володіння Австрійського дому і виступали в якості імператорів Священної Римської імперії. В XVII ст. у склад їх держав входили землі сучасної Австрії, Бельгії, Чехії, Словаччини, Угорщини, Хорватії, Словенії, частина Польщі, Італії. Основну загрозу інтересам Габсбургів з XV ст. складала політика Франції, і з XVI – Туреччини. Пруссія теж почала претендувати на спадкові землі Габсбургів та на її статус провідної сили. Важливим фактором впливу на перебіг зовнішньополітичний курс Габсбургів стала Росія. Такий перебіг подій створював загрозу принципу балансу сил Вестфальської системи [9-11]. В середині XVIII ст. розгорнулася конкуренція Франції з Великобританією за колонії і вплив в Новому Світі, Індії, Китаї, Африці. Перші французькі та англійські колонії були захоплені в XVII ст. Англійська Сенегамбія виникла під час Семирічної війни 1763 р. У 1807 р. вона була визнана колонією корони. У 1808 р. під владу Англії перейшла Сьєрра-Леоне. Французькі торгові факторії з'явилися на берегах річки Сенегал в той же час. У Франції виник значний інтерес до Китаю. Росія стала перепоною на сухопутному шляху на Схід. Про це свідчить переписка езуїтського ордену [12], праці французького дипломата Де ла Невіля [13]. Де ла Невіль в Москві збирає і записує інформацію про місію Н. Спафарія в Китай. Геометрична дипломатія Кауница стала основою французько-австрійського союзу 1756 р. При цьому успіхи Австрії залежали від «геометричної» дипломатії В. Кауница. Погляди Габсбургів та В. Кауница співпадали в практиці формування союзів з Францією та Росією. Росія також була зацікавлена в цьому союзі. Було розуміння того факту, що національні інтереси Росії вимагали підсилення позицій в Східній Європі після виходу до Балтійського і пізніше до Чорного моря. Вирішення цих завдань зачепило інтереси Швеції, Туреччини, Польщі, Франції. Дипломатія Франції створила з них «східний бар'єр» для Австрії, Великобританії, Росії. Альянс було скріплено браком спадкоємця трону з австрійською принцесою. Франції Союз давав можливість мобілізувати ресурси проти Великобританії. Спільним наміром членів альянсу було направлення зусиль Росії на Схід. В. Кауниц був прибічником планів Х. Вольфа та Лейбніца. Цей план було у 1721 р. озвучено у виступі Х. Вольфа. Мова йшла про корисність досвіду конфуціанського Китаю в державному управлінні

ні. Передбачалося створення в Європі та Азії єдиної монади. Х. Вольф та Лейбніц як вчені, чиновники прагнули створити центральноєвропейський політичний союз, розвинути торгові шляхи по лінії Захід – Схід [14]. Лейбніц вважав, що розвиток релігійної терпимості, освіти, торгівлі в Росії зможе сприяти її входженню до Європейської цивілізації в якості східного форпосту проти «Антиєвропи» [15-17]. Лейбніц пропонував Петру I організувати експедицію в Сибір та на Камчатку. Для виконання цих рекомендацій Петро I прагнув впорядкувати російсько-китайські торгівлі і повелів відправляти караван з Москви в Нерчинськ регулярно. У 1719 р. Петро відправив у Пекін капітана гвардії Ізмайлова. Однак російсько-китайські відносини не налагодилися. Проте у 1725 р. було відкрито Берингову протоку. Частково були здійснені й інші задуми. На початку XVII ст. Росію зацікавила торгівля з Середньою Азією. У XVIII ст. Середня Азія вже стає плацдарм політичного впливу на Схід. Гео-економічні інтереси Росії сконцентрувалися в Бухарі й Хіві, де перехрещувалися торговельні шляхи держав Сходу. Бухара та Хіва виступили посередниками в торгівлі з Персією, Індією, Китаєм. В свою чергу, місцева еліта шукала в союзі з Росією захисту від Персії та Афганістану. З цією метою у 1700 р. було підписано угоду про входження Хиви до Російської імперії. Таким чином були втілені наміри Петра I про транзитні євразійські маршрути від Балтійського до Каспійського моря. Включення в цю «геометрію» регіону р. Волги забезпечувало просування Росії далі на Схід. З цією ж метою було створено укріплення на р. Іртиш. Таким чином було створено вектор просування на Схід від Середньої Азійських та сибірських рубежів Росії [18-19]. Там, в Приамур'ї та Північній Маньчжурії зустрілися інтереси Росії та Цинської імперії. Так було започатковано російсько-китайські військові та дипломатичні відносини. Династія Цин вважала Маньчжурію тилом на випадок заворушень в самому Китаї. Тому поява російських козаків з метою розширення володінь Росії зачіпала стратегічні інтереси Цинь. Крім того на Сході і в Китаї значний вплив вже мали єзуїти. У 1542 р. один з семи засновників Спільноти Ісуса Франциск Ксаверій в якості апостольського нунція прибув в португальську колонію в Індії Гоа. А в 1549 р. досягає Кантону в Китаї. Важливим напрямом діяльності цього католицького ордену в Китаї стала «культурна адаптація». Тобто місіонери вивчали місцеві звичаї, які співпадали з канонам християнства. Результатом їх просвітницької та дипломатичної діяльності став імперський указ 1692 р. про терпимість Китаю до християн. Завданням єзуїтів стає консолідація сил християнства на Сході. В таких умовах єзуїти прагнули закріпитися на безпечних маршрутах до Китаю християнської Росії. Оскільки традиційні тоді морські шляхи Лісабон-Гоа та Лісабон-Макао знаходилися під португальським патронатом. З цією метою керівник місії єзуїтів в Пекіні бельгійець Фердинанд Фербіст призначив своїх колег Перейра та Жербільона для посередництва в переговорах по Нерчинській угоді між Китаєм та Росією [20]. Він не досяг своєї мети оскільки Московський цар не дозволив організувати маршрут

через Сибір [21]. А російська історіографія в аналізі результатів Нерчинської угоди наголошує на примусі з боку Китаю і вимушеності передачі значної території Середній імперії. Відомий російський синолог Ю.М. Галенович зазначає, що угода засвідчила програш Росії на Далекому Сході. Фактично було заблоковано вихід до Тихого океану [22, с. 56-57]. Тобто засвоєння принципів нової дипломатії та використання можливостей «геометрії» альянсів російською елітою було важким процесом й відбувалося згідно принципів спроб та помилок.

Підписання в Лондоні Уайтхольського (Вестмінстерського) договору про союз між членами протиторборчих коаліцій – Великобританією і Пруссією 16(27) січня 1756 року також свідчило про початок «дипломатичної революції» («Renversement des alliances»). Тоді два колишніх європейських військово-політичних союзів були переформовані. І виглядало це як «повалення альянсів». Основною причиною укладення союзу двох держав, які ще три роки тому стяли на межі війни, стала радикальна зміна інтересів. Англія все більше зосереджувалася на боротьбі в колоніях з Францією і втрачала інтерес до європейських справ. Однак в Європі англійська еліта ганноверського походження мала свої інтереси – питання про Ганновер. Будь-яка війна з Францією могла привести до того, що французи, не маючи сильного флоту, але маючи сильну армію, напавши на Ганновер і легко його захопивши, при завершенні війни могли б використовувати його як козир у переговорах з англійцями. Тому головним завданням англійської дипломатії стало забезпечення безпеки Ганноверу силами інших європейських держав. Для цього Англія підписала субсидіарну (оплатну) конвенцію з Росією. Однак переговори переконали Лондон в тому, що Росію для цих цілей використовувати тепер навряд чи вдасться – при дворі не бажали відправляти російських солдатів заради англійських інтересів і відмовлялися від будь-якої участі у війні Англії з Францією за Ганновер. І Лондон, вже вступивши з 1715 р. у війну з французами в Америці, звернувся до Пруссії, протиріччя з якої виявилися легко переборні, а користь від союзу з нею – відчутна. Пруссія, таким чином, була для Лондона додатковим засобом захисту Ганновера від французів, важливість якої зростала з огляду на небажання Росії воювати з Францією. Фрідріху II договір з Великобританією теж видався тоді порятунком від загрози війни. Фрідріху II знав про те, що проти нього формується союз двох імперій – Росії та Австрії, що не змирилися з втратою Сілезії, і підпорядкувала меті її повернення і економічні, і військові реформи.

Проте смерть імператриці Єлизавети Петрівни 25 грудня 1761 року (5 січня 1762 г.) перекреслила не лише плани мирного конгресу по результатам Семилітньої війни в Аугсбурзі, але і все досягнення єлизаветинської дипломатії попередніх років. Російський імператор Петра III продемонстрував логіку політогемності в формі «політичного як естетичного». Він відмовився від плану приєднання Східної Пруссії, розірвав союз з Австрією і Францією, уклав союз Пруссією і відкликав Кейзерлінга та Чернишова з Аугсбурга. Таким чином, Петро III здійснив в масштабах

Європи власну «дипломатичну революцію», наслідки якої були непередбачувані, враховуючи як плани Петра III почати війну з Данією, так і його намір штовхнути Туреччину до війни з Австрією. Все в долі й особистості Петра III неоднозначно або суперечливо. Саме його походження (він був онуком шведського короля Карла XII і російського імператора Петра I) здається містичною спробою ходу історії примирити і об'єднати двох великих монархів XVIII ст. Петро III збирав китайські речі, тим більше що розкішний і блискучий XVIII століття було епохою, коли все східне, особливо – китайське, було в моді. Китайський палац Петра III в Оранієнбаумі – вільна фантазія європейських художників на східну тему – прекрасний пам'ятник цього часу. У Петра III зберігалися бронзові зображення китайських божеств, серед яких найпопулярнішим є Шоу Сін. Часто Шоу Сін – божество, що дарує чоловіче потомство і довголіття. Шоу-сін (Дзюродзін) – один з семи японських божеств удачі. Проте Петру III, оскільки він не розумів законів ефективності, ходу історії, гармонії «сін»/»ше», не судилося довголіття та проведення в життя своїх задумів. 28 червня (9 липня) 1762 року він був скинутий із престолу Катериною II. Однак і вона не відновила союз з Австрією і Францією, підтвердивши вихід Росії з війни без всяких умов. Семирічна війна Війна була закінчена двома мирними трактатами: Паризьким – на заході (10 лютого 1763 г.) і Губертсбургським – на сході (15 лютого 1763 г.). Конфлікт покінчив із заморськими володіннями Франції, забезпечив повну гегемонію Англії на морях, а на сході поклав початок гегемонії Пруссії в Німеччині. Англіїці захопили до 1759 р. Канаду і в 1761 р. заволоділи Пондичері в Індії. Французький флот був майже повністю знищений. Франція втратила Канаду з усіма відношеннями до неї областями, долину річки Огайо і весь лівий берег річки Міссісіпі, за винятком Нового Орлеана. До того ж вона повинна була віддати Іспанії правий берег тієї ж річки і сплатити винагороду за відступлену Англії іспанцями Флориду. Франція змушена була відмовитися і від Індостану, зберігши за собою лише п'ять міст. Австрія назавжди втратила Сілезію.

Саме в цей час відбувалося формування еліти дипломатичного корпусу Європи. Дослідник Ф.-Д. Ліштенан [23] вважає, що концептуальною основою створення «корпусу» виступила ідея європейської цільності. Дипломати склали певне цільне угруповання. Цей корпус складався з еліти, яка знала свої права і активно використовувала свої привілеї. Посли часто діяли на свій розсуд, порушуючи інструкції та накази своїх монархів. Дипломати створювали традиції, які мали варіації відповідно від особливостей країни призначення. Належність дипломатів до особливої еліти була вигідна й монархам: оскільки бесіда дипломата з колегою ворожої держави могла дати інформації більше ніж служба розвідки. Дипломати ділилися інформацією, виконували один за одного делікатні доручення. Тому діяльність багатьох дипломатів носила таємний характер. Переписка дворів складала «подвійну дипломатію». Нестабільними були й «навічно» укладені дипломатичні угоди. Так, з 1500 до н.е. по 1860 р. «навічно» було укладено біля 8000 мирних угод. Проте діяли вони не довше двох років.

В середині XVIII століття відбулося посилення секретної дипломатії, що діяла крім офіційних органів, було явищем досить поширеним. Тобто, сформований при Ришельє підхід до ведення дипломатичних справ не завжди дотримувався в самій Франції і в Європі в цілому. Так, за часів Людовика XIV і особливо Людовика XV французькі королі не тільки часом проводили переговори без відома міністрів закордонних справ, а й вели приховану від власної офіційної дипломатичної служби політику. Така дипломатична діяльність здійснювалася через особливу таємну канцелярію при королі, або «чорний кабінет», який отримав також назву «секрету короля». Тобто «секрет короля» лишався найбільшою таємницею дипломатичною службою, яка за масштабами своєї діяльності перевершувала таємні дипломатичні канцелярії і кабінети інших європейських держав. Зокрема, королівський секрет (Secret du Roi) Людовика XV зберігала розвідувальна мережа агентів, що діяла в 1745–1774 рр. Таким чином відбувалася підготовка обрання принца де Конті на польський престол. Одним з найбільш загадкових діячів Королівського секрету був Шевальє д'Еон, який з'являвся в різних європейських столицях то як чоловік, то як жінка. В. Кауниц теж мав таємним вимір своєї дипломатії. Про це свідчить лист Вольтера до Фрідріха прусського від 15 квітня 1758 р. Вольтер зазначає, що всі політичні проекти, таємниці дипломатії тоді були відомі тільки Шуазель, Пітту, пану Сен-Жермену та Кауницю [24]. Англієць Роберт Клайв зміг отримати переваги для Ост-Індійської компанії. Він скористався дипломатією Сен-Жермена, який особисто знав бенгальського набоба Сіродж-ул-Дауда. В своїх працях Вольтер висміював інтриги як «секрету короля», так і дипломатії у формі війни за владу. Особливе незадоволення буржуазії складав той факт, що міжнародні відносини розглядалися як відносини монархів, а не націй. Поміркована частина французької буржуазії прагнула невідчувати вплив «австрійської системи», зміцнити престиж Франції, а не дворян та правлячої династії. В ході стихійного політичного процесу буржуазної революції у Франції відбувся прорив ідеалів пріоритету прав людини в протистоянні догматизму спостерігається процес формування відомих нині ідеологій: ліберальних, консервативних та комуністичних. Ліберальний світогляд став одночасно теорією, доктриною, політикою, практикою. Наступає етап політогеми «релігійна жертвенність, боротьба за суспільне благо (республіканізм). Можливості протистояння особистості тиску держави цікавили Б. Констан. Утилітаристська рефлексія поступової лібералізації думки і економіки в процесі змагання зі стійкою традицією консерватизму у Великобританії цікавила І. Бентама. В німецькій філософській думці відбувався пошук основ національної єдності, правопорядку. Л. Фон Штейн зміг внести в цей дискурс ліберальний світогляд. Принципові розбіжності лібералів того часу стосувалися проблеми війни і дипломатії. І Бентам вважав, що війни є допустимі при виникненні загроз існування держави. Б. Констан та Л. Фон Штейн відносили армію та війну до звичайного інструменту держави. І Бентам вважав, що монархічну

дипломатію може обмежити кодифікація права та міжнародних інститутів на основі рівності держав. Л. Фон Штейн цікавила тільки різниця між інтернаціональним та міжнародним правом. Ж. Мельє запропонував ідею патріархального комунізму та революційної боротьби з експлуататорами. Морелі й Г. Маблі підвели під поняття «комунізм» теорію природного права. Під час революції у Франції спостерігалася радикалізація соціалістичних поглядів. Зокрема Ф. Буассель запропонував план комуністичних перетворень з допомогою санкюлотської революційної диктатури. Грахх Бабеф висунув ідею про необхідності комуністичної диктатури на період переходу від капіталізму до комунізму [25].

У 1879 р. революційно налаштований народ взяв штурмом королівську тюрму Бастилію. 6 серпня 1789 р. Установчі збори прийняли «Декларацію прав людини та громадянина». Тим самим буржуазія висунула принцип верховенства націй. Вперше цей принцип було застосовано в дипломатії США в період боротьби 1775-1782 рр. У Фракції було вирішено розірвати старі феодальні договори. 1 березня 1793 р. Конвент прийняв декрет про припинення всіх династичних договорів. Хоча абат Грегуар й запропонував проект недоторканість договорів. Декретом декларувалося, що з усіма країнами з якими Франція знаходиться в стані війни союзні та торгові угоди анулюються. Тим самим було повторено прецедент періоду англійської буржуазної революції XVII ст. Тоді також було анульовано односторонні договори абсолютної монархії. В 1797 р. міністром іноземних справ було призначено Тайлейрана оскільки ще в 1792 р. він консулював фельянів та жирондистів. Тайлеран був прибічником виходу Франції на ринки Сходу та Півночі Африки і сприяв походу Наполеона в Єгипет. Проте після отримання у 1799 р. права ведення дипломатичних переговорів, Бонапарт уже не делегував своїх повноважень. Навіть князь Талейран-Перигор був лише виконавцем його волі. Тайлеран поділяв погляди Наполеона до Тильзетського миру. Він вважав, що подальші кроки імператора призвели крах імперії [26]. Проте справжньою помилкою імператора був декрет про блокаду Англії у 1806 р. В центрі відносин тоді стала боротьба проти буржуазної Франції. Англійський уряд на чолі з Пітом почав активно формувати альянс проти Наполеона і російський цар Олександр I приєднався до нього. Французька революція 1789-1794 рр. підірвала основи дворянсько-династичній та імперської дипломатії. «Геометрія» дипломатії була змінена зі Східного напрямку на Західний. Дипломатів більше не цікавив перебіг російсько-австрійської війни проти Туреччини, взяття Очакова, підтримка протистояння Швеції та Туреччини з боку Англії. Всі об'єдналися проти Наполеона. Після наполеонівських війн склалася класична система пентархії. В Європі було п'ять великих держав, які оберігали систему 40 років: Англія (володарювала на морях); Франція (суттєво ослаблена, проте завдяки дипломатичному мистецтву Тайлейрана лишила за собою статус великої держави); Пруссія (значно підсилена); Австрія (відносно ослаблена); Росія (отримала найбільші вигоди). Головну мету організаторів конгресу (російського

імператора Олександра I, канцлера австрійської імперії Меттерніха, міністрів іноземних справ Англії Кестльрі, Пруссії Гарденберга й Франції Тайлейрана) склало завдання ліквідації перетворень часів французької революції й наполеонівських війн. Було проголошено новий порядок ратифікації договорів й визнання принципу альтернативу. Процедура ратифікації договорів поповнила необхідність консультацій чи схвалення парламентом. Одним з авторів «геометрії дипломатії» Віденського конгресу був австрійський міністр Клеменс Венцель Лотар фон Меттерні-Вінебург-Бейльштейн (Klemens Wenzel Lothar von Metternich-Winneburg-Beilstein). Концептуально його «геометрія» альянсів мала забезпечити інтереси Габсбургів балансом сил Франції, Англії, Росії. Концепція отримавши підтримку Тайлерана, Кестльрі отримала форму таємної угоди 3 січня 1815 р. Однак один з екземплярів таємного договору потрапив до Наполеона, коли він повернувся 20 березня 1815 р. в Париж в паперах Людовика XVII. Наполеон передав документ імператору Олександрю. Проте Олександр I продемонстрував логіку «політичного як естетичного» і передавши цей документ Меттерніху, заспокоїв Меттерніха фразою про наявність спільного ворога – Наполеона. Таким чином після поразки Наполеона при Ватерлоо відбулася друга реставрація Бурбонів у Франції й закріплено перемогу консервативних поглядів. Варто згадати той факт, що Меттерніх був послідовником ідеолога консерватизму Едмунда Берка (Edmund Burke) (1729-1797), з яким спілкувався в Англії. Е. Берк був прихильником компромісів з Георгом III для забезпечення реформ. Взяття Бастилії Е. Берк у виступі в англійському парламенті та у праці «Роздуми про Французьку революцію» [27] осуджував. Монархи того часу, включаючи Катерину II, Георга III були вдячні Берку. Георг III заявив, що книгу Берка має прочитати кожний джентльмен. Проте, хоча Е. Берк і передбачив етапи революції у Франції: загибель короля й королеви, терор, появу на історичній сцені генерала – диктатора (це відбулося 18 брюмера 1799 р.). Однак йому бракувало розуміння суті революції. Може тому, що аналогічна революція та диктатор з'явилися спочатку в Англії і Е. Берк був змушений порівняти революції у Великобританії та Франції: першу він назвав консервативною революцією; французьку революцію вважав антигуманною. Е. Берк вважав, що будь-які теорії необхідно зв'язати з правдою життя. Інший консерватор того часу – дипломат, вчений, масон Граф Жозеф Марі де Местр (Joseph de Maistre) (1753-1821) теж належав до правлячій еліті. Проте в своїй праці «Розмірковування про Францію» (1797) [29] він все ж звертає увагу на об'єктивні причини революції закономірним ходом історії, що він відносить до божого промислу. Пізніше Н.А. Бердяєв аналізуючи консервативні погляди зазначив, що належність теоретиків того часу до еліти змусила їх в дискурсі про правду життя уникати тем про розпад правлячого класу й всещилля масонів [28]. Меттерніх як і Е. Берк сприймав причини ідеологічної боротьби як протиріччя між інтересами еліти. Певні підстави для таких висновків у Меттерніха з'явилися під час перебування в Лондоні

та Парижі. Зокрема Меттерніх за часів Наполеона був послом Австрії і особисто спостерігав як вторгнення французів у 1808 р. в Іспанію завершилися заміною Бурбонів династією Бонапартів. Справді, зять Наполеона Іоахім Мюрат став герцогом Берга, брати імператора також зайняли трони: Жозеф – в Неаполі, Луї – в Голландії, Жером – в Вестфалії. Потім Жозеф перемістився на трон в Іспанію, а Мюрат – до Неаполя [30]. Е. Берк ставив знак рівності між демонічним бажанням влади та революційною нестримністю. Справді, і перше і друге було поєднано у тій версії подій, коли у 1760-1762 рр. Сен-Жермен знаходився в Росії, разом з братами Орловими зіграв помітну роль в перевороті 28 червня 1762 р. Саме тоді Катерина II замінила Петра III. Пізніше, в дні Паризької Комуни у будинку міської поліцейської префектури згоріли матеріали, які на протязі 20 років збирали на Сен-Жермена [31]. За часів Катерини II відбулося підсилення кріпацтва, вирівнювання в правах козацької старшини з російським дворянством. Коли, згідно Кючук-Кайнарджийського договору (1774), Росія отримала вихід в Чорне море та Крим, Катерина вирішила ліквідувати особливі права та систему управління Запорізьких козаків. Ордену єзуїтів було дозволено перенести штаб-квартиру в Росію і відкрити нову резиденцію в Могильові. Катерина II шукала підтримки в розділі Польщі й інтересів особистої дипломатії.

Висновки. Спроби конфуціанського Китаю ізолюватися від впливу західних ідей та товарів вилилися в обмеженні торгівлі. До 1830-го р. для іноземців було відкрито доступ тільки в Гуанчжоу (Кантон). Дозволено було торгувати одним товаром – сріблом [34, с. 53]. Британські та американські торговельні представники мали намір змінити такий «торгівельний дисбаланс». Това-

ром який міг це спричинити став опіум. Сучасні західні вчені виправдовуючи негуманну торгівлю того часу, зазначають, що опіум був саме тим товаром, який самі китайці не виробляли, проте бажали мати. Тому тільки за сезон 1722-1723 рр. Британська Ост-Індійська компанія доставила з Індії в Кантон чотири вантажні судна з опіум [35, с. 3-4]. Хоча в Китайській імперії на законодавчому рівні наркотичні засоби були заборонені, такі компанії як Дент, Джардин, Метісон закупили дешевий опіум вироблений в провінціях Індії Бегале й Мальва під егідою Британської Ост-Індійської компанії і ввозили в Китай.

Дипломатія стала справді «геометричною» при розподілі володінь в Африці. На Берлінській конференції 1884-85 рр. кордони своїх володінь в Африці дипломати проводили лінійкою. Дипломати Австро-Угорщини, Бельгії, Великобританії, Німеччини, Данії, Іспанії, Італії, Нідерландів, Португалії, Росії, США, Туреччини, Франції, Швеції прийняли «Генеральний акт», ст. 34, 35 якого проголошували законність колоніальних захоплень [36]. Несправедливий колоніальний розділ Африки виступив однією з причин Першої світової війни.

Політична думка творців західноєвропейської та далекосхідної дипломатії розвивалася в рамках різних концептуальних традицій, і лише в XVII еліта в Європі зацікавилася стратегією Китаю, в кінці XX ст. ці дві лінії розвитку в контексті процесів глобалізації перетнулися. Носії стародавньої далекосхідної традиції, яка веде свій початок від творця «Дао-де цзин» і геніального стратега Сунь-цзи (обидва життєдіяли в VI-V ст. до н.е.) Відтоді й бере свій початок діалог китайської моделі політико-стратегічної дипломатії з носіями європейської дипломатичних традицій еліти.

Список літератури:

- Jullien F., *Traité de l'efficacité*, Paris, Grasset, 1996. – 240 p.
- Исаев И. А. *Politica Hermetica. Скрытые аспекты власти* / И. А. Исаев. – М.: Юрист, 2003. – 576 с.
- Крил Х. Г. *Становление государственной власти в Китае. Империя Западного Чжоу* / Х. Г. Крил / Пер. с англ. Котенко Р. В. – СПб.: Издательская группа «Евразия», 2001. – 480 с.
- Мартин Джей. *Добродетели лицемерия. О лжи в политике*. – М.: Канон+РООИ «Реабилитация» Б 2015. – 352 с.
- Bain R. N. *The daughter of Peter the Great*. New York – Westminster. 1900. – 181 p.
- Ивонин Ю. Е. *Кауниц и «вторая дипломатическая революция»* / Российско-австрийский альманах: исторические и культурные параллели. Вып. III. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2007. – С. 78-87.
- Павленко О. В. *Мария Терезия (1740-1780)* / Российско-австрийский альманах: исторические и культурные параллели. Вып. III. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2007. – С. 163-183.
- Schilling L. *Kaunitz und das Renversement des alliances. Studien zuraußenpolitischen Konzeption Wenzel Antons von Kaunitz* / Schilling L. – Berlin: Duncker & Humblot. 1994. – S. 192.
- Анисимов М. Ю. *Российская дипломатия в Европе в середине 18 века (от Ахенского мира до начала Семилетней войны)* / М. Ю. Анисимов. – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2012. – 340 с.
- Szabo F. *Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg. – Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg 1711-1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung*. Hrsg. von G. Klingenstein und F. Szabo. Graz-Esztergom – Paris – New York, 1996. – S. 18-19.
- Дікарев О. І. «Геометрія» дипломатії та революція нового часу // Наукові праці МАУП. – 2013. – Випуск 2(13). – С. 32-41.
- Письма и донесения иезуитов о России конца XVII и начала XVIII века. Печатано по распоряжению императорской археографической комиссии, Сенатская типография, 1904. – 220 с.
- Невилль де ла. *Записки де ла Невилля о Московии. 1689 г.* / Пер. с франц. и предисл. А. И. Браудо // Русская старина, 1891. – Т. 71. – № 9. – С. 419-450.
- Wilkinson R. (2008). *Reflections on China in the work of Leibniz, Wolff and Kant. Skepsis: A Journal for Philosophy and Interdisciplinary Research*, 19(1-2). – P. 112-135.
- Тропп Э. А. *Лейбниц на границе современного и несовременного* // Философский век. Альманах. «Г. В. Лейбниц и Россия». Материалы Международной конференции. Санкт-Петербург, 26-27 июня 1996 г. / Отв. редакторы Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. – СПб: СПб НЦ, 1996. – С. 145-160.

16. Perkins, Franklin, *Leibniz and China: a Commerce of Light*, Cambridge, 2004. – 242 p.
17. Яворский Д. Р. Значение одного умолчания у Готфрида Лейбница (к интерпретации «Рассуждения о метафизике») / Д. Р. Яворский. – Вестник Самарской гуманитарной академии. Выпуск «Философия. Филология». – 2010. – № 2(8). – С. 147-159.
18. Ниязатов Наримбай. Поиск конвенции. Российско-хивинские геополитические отношения в 16 – начале 20 в. – СПб.: Петербургское Востоковедение. 2010. – 496 с.
19. Жигарев С. Русская политика в восточном вопросе. (Ее история в XVI–XIX веках, критическая оценка и будущие задачи): Историко-юридические очерки. Т. 2. – М.: Унив. тип., 1896. – 544 с.
20. Milhazes José. *A Saga dos Portugueses na Rússia* / José Milhazes. – Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 2011. – 384 p.
21. Зайцев Р. В. Миссия иезуитов в Китае (XVII–XVIII вв.) в контексте взаимодействия цивилизаций / Р. В. Зайцев // Путь Востока. Межкультурная коммуникация. Материалы VI Молодежной научной конференции по проблемам философии, религии, культуры Востока. Серия «Symposium». Выпуск 30. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 106-109.
22. Галенович Ю. М. История взаимоотношений России и Китая. Книга I: Две нации – две трансформации (XVII – начало XX в.) и Книга II: Два государства – три партии (1917-1949 гг.). – М.: «СПСЛ»; «Русская панорама», 2011. – (Серия «Размышления историка»). – С. 56-57.
23. Лиштенау Ф. Д. Россия входит в Европу: Императрица Елизавета Петровна и война за австрийское наследство, 1740-1750. – М.: ОГИ, 2000. – 408 с.
24. Schilling H. *Formung und Gestalt des internationalen Systems in der werdenden Neuzeit – Phasen und bewegende Kräfte* / P. Krüger (ed.), *Kontinuität und Wandel in der Staatenordnung der Neuzeit*. – Marburg, 1991. – S. 19-46.
25. Талалаев А. Н. Право международных договоров. Том 1: Общие вопросы / Отв. редактор Л. Н. Шестаков. – М.: Зерцало, 2011. – 280 с. – (Серия «Русское юридическое наследие»).
26. Борисов Ю. В. Шарль-Морис Талейран. – М.: Международные отношения, 1986. – 320 с.
27. Едмунд Берк. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию. – М.: Рудомино, 1993. – 144 с.
28. Бердяев Н. А. Жозеф де Местр и масонство // Путь. – № 4. Июнь-июль 1926. – С. 183-187.
29. Местр Ж. де. Рассуждения о Франции. – М.: РОССПЭН, 1997. – 216 с. (Серия: История политической мысли).
30. Крейе Энно Эдвард. Политика Меттерниха. Германия и противоборство с Наполеоном 1799-1814 гг. / Пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2002. – 383 с.
31. Купер-Оукли Изабель. Граф Сен-Жермен. Тайны королей: [Пер. с англ.] / Изабель Купер-Оукли. – [Послесл. С. Силиванова, С. Ключникова, с. 201-221]. – М.: Беловодье, 1995. – 222 с.
32. Маркс К. Разоблачение дипломатической истории XVIII века // Вопросы истории. – М., 1989, № 1, с. 3 – 23; № 2, с. 3 – 16; № 3, с. 3 – 17; № 4, с. 3 – 19.
33. Предисловие от Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС // Скепсис. Электронное джерело. – Матеріал знаходиться на сайті: http://scepsis.net/library/id_879.html
34. Peter Ward Fay. *The Opium War: 1840–1842. Barbarians in the Celestial Empire in the Early Part of the Nineteenth Century and the War by Chioch They Forced Her Gates Ajar* (Chapel Hill, North Carolina: University of North Carolina Press, 1975. – 53 p.
35. Hsin-pao Chang. *Commissioner Lin and the Opium War*. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1964. – 319 p.
36. Зусманович А. З. Империалистический раздел бассейна Конго (1876-1894). – М.: Изд-во Восточной лит-ры, 1962. – 355 с.

Костыря И.А., Дикарев А.И.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА И ТЕОРИЯ ИЗБРАННОСТИ: ИСТОКИ ПОЛИТОГЕМНОСТИ И СТРАТАГЕМНОСТИ «ГЕОМЕТРИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ» АЛЬЯНСОВ

Аннотация

Формирование дипломатического корпуса на основе идеи европейской цельности завершилось попыткой мировой политики посредством новой «геометрии» альянсов в 1755-56 гг. Возникла возможность трансформации монархии в республику в ходе политических процессов, в том числе революционных. Идеологическим измерением изменений стала либеральная, консервативная и коммунистическая мысль. Элита восприняла консервативные взгляды, что сохранило баланс сил пентархии и неравенство государств. Дальнейшие колониальные войны породили новые социальные потрясения.

Ключевым слова: «геометрия» дипломатии, международные отношения, международные договоры.

Kostyria I.A., Dikarev O.I.

Kyiv National University of Culture and Arts

DIPLOMATIC ELITE AND THEORY OF THE ELECTED: POLITOGEMNISM AND STRATAGEM ORIGINS OF THE «GEOMETRIC REVOLUTION» ALLIANCES

Summary

Formation of the diplomatic corps based on the idea of European identity ended in attempt of world politics through a new «geometry» of alliances in the years 1755-56. The political process, Revolution formed a possibility to transform the monarchy in republics. The ideological dimension of change was liberal, conservative and communist thoughts. Elite selected conservative views. That helped to save the balance of power and inequality pentarchy States. But further colonial wars created new social upheavals.

Keywords: «geometry» diplomatic, international relations, international treaties.